

На правах рукопису

УГРИНЮК Василь Миколайович

ТИПОЛОГІЯ ВМОТИВОВАНОСТІ Ф. ЗЕОЛОГІЧНИХ
ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

/кількісні та якісні характеристики/

Спеціальність 10.02.04 - германські мови

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата філологічних
наук

Київ - 1993

ЛБ 28.507

Робота виконана на кафедрі германських мов
Чернівецького державного університету
Ім. Д.Федьковича

- Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор Т.Р.Кияк
- Науковий консультант - кандидат філологічних наук, професор В.І.Гавриць
- Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор С.Н.Денисенко
кандидат філологічних наук, доцент О.Ф.Кудіна
- Провідна установа - Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов

Захист відбудеться "9" кв 1993р. о годині на засіданні спеціалізованої Ради К ІІЗ.І4.01 по присудженню наукового ступеня кандидата наук у Київському державному педагогічному інституті іноземних мов /252150, Київ, вул. Червоноармійська, 73/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту.

Автореферат розіслано "3" кв 1993р.

Вчений секретар
спеціалізованої Ради

Л.П.Смелякова

Дана робота присвячена комплексному дослідженню вмотивованості семантики фразеологізмів сучасної німецької мови. Завдяки насиченій змістовій структурі фразеологізми здатні відобразити ті чи інші явища референційної сфери сміше, виступаючи в ролі мовних ресурсів, що задовольняють потребам комунікації в експресивно-оцінному відображенні понять, явищ і ситуацій в різних сферах життя, чого не можуть відобразити таким же чином звичайні лексичні одиниці.

А к т у а л ь н і с т ь дослідження визначається тим, що проблема вмотивованості фразеологічних одиниць /ФО/ ще далеко не розроблена, хоча займає знайме місце в системі мови. Правильне тлумачення значення фразеологізму дає змогу не лише глибоко вникнути і зрозуміти зміст мови, але водночас характер та культуру німецького народу. Критерій вмотивованості відіграє також значну роль у вирішенні багатьох теоретичних питань фразеології.

О с н о в н о м е т о в дослідження є весторонній аналіз вмотивованості семантики фразеологічних одиниць сучасної німецької мови, вияснити її відношення до значення, внутрішньої форми та етимології фразеологізмів. Такий ракурс дослідження ФО здається нам найоптимальнішим, оскільки дані параметри не можуть не накладати свого відбитку на характер, функціонування та можливості передачі фразеологізмів українською мовою. Поставлена мета роботи визначає необхідність вирішення таких завдань:

- підтвердити особливу сутність фразеологічного значення;
- показати характер впливу внутрішньої форми на вмотивованість/невмотивованість семантики ФО;
- розкрити типологію вмотивованості фразеологізмів;
- розглянути методику побудови бінарних семантичних дерев фразеологізмів та визначення точності, повноти та ступеня їх вмотивованості;
- розробити засади класифікації фразеологізмів за кількісними характеристиками вмотивованості;
- розглянути методичний аспект передачі значення німецьких ФО українською мовою на основі їх вмотивованості;
- простежити процеси фразеологізації термінології та термінологізації ФО.

Методологічною базою роботи є філософське вчення про єдність форми та змісту природних явищ, загальним методом дослідження слугуватиме індуктивно-дедуктивний метод, який доповнюється

конкретними методами лінгвістичного аналізу: методом компонентного аналізу, графічної експлікації семантичної структури та опитування інформантів шляхом анкетування. Крім того, враховуючи кількісні характеристики вмотивованості, застосовуються елементи статистичного методу.

Матеріалом дослідження слугують п'ять тисяч ФО німецької мови, які вибрані із більше двох десятків фразеологічних, тлумачних та термінологічних словників. Єдиною умовою відбору фразеологізмів була наявність тлумачення їх значення, тобто словникової дефініції, а не пояснення фразеологізму одним словом або еквівалентним, на думку автора, фразеологічним зворотом.

Наукова новизна пропонованого дослідження полягає в тому, що вперше в німецькій мові комплексно досліджується вмотивованість значення фразеологізмів; робиться спроба розглянути такі важливі питання для теорії фразеології, як вмотивованість ФО за внутрішньою формою, зовнішньою формою, образну, суб'єктивну, мовленнєву та змістову вмотивованість на великому обсязі матеріалу. Вперше використовується метод бінарного семантичного дерева для визначення кількісних характеристик вмотивованості фразеологізмів і робиться спроба використати їх для систематизації ФО.

Теоретична значимість результатів дослідження полягає в тому, що суттєво заповнюється прогалина в теорії фразеології, оскільки питання про вмотивованість/невмотивованість слів, як підкресляв відомий семасіолог С.Ульман, уже кілька десятиріч чекає на своє вирішення в лінгвістиці.* Вивчення проблеми вмотивованості фразеологізмів може значно уточнити наші уявлення про характеристики та властивості різних типів мовних одиниць, про їх функціонування як у мові, так і в мовленні. Важливе значення має вивчення цієї проблеми для усунення розбіжностей у тлумаченні фразеологічних явищ.

Практична цінність результатів дослідження полягає у можливості застосування фактичного матеріалу в практиці викладання німецької мови у вузі під час роботи над різними текстами та темами. Результати дослідження можуть використовуватися безпосередньо під час читання лекційного курсу з лексикології та спецкурсу з фразеології сучасної німецької мо-

* Ульман С. Семантические универсали // Новое в лингвистике. - М: Прогресс, 1970, вып. 5. - С. 25.

ви, при проведенні семінарських занять з цих спецкурсів, а також для складання спеціальних навчальних та лексикографічних посібників, довідників для бажаючих поглибити свої знання з німецької мови.

А пробація роботи. Основні теоретичні положення та висновки дисертації відображені у шістьох публікаціях, а також викладені та обговорені на засіданнях кафедри німецької філології Київського державного педагогічного інституту іноземних мов та на засіданнях кафедри германських мов Чернівецького державного університету, на міжвузівській науковій конференції "Семантика мови і тексту" /Івано-Франківськ, 1990, 1993 року/, на міжнародній науковій конференції "Питання стандартизації, інтернаціоналізації та автоматизації перекладу термінологічних одиниць" /Чернівці, жовтень 1991 року/, на республіканському семінарі "Підвищення ефективності навчання іноземних мов на основі вибору альтернативних підручників" /Миколаїв, жовтень 1990 року/.

На захист виносяться такі основні положення:

1. Змістова вмотивованість фразеологічних одиниць — це їх структурно-семантична характеристика, яка виражає засобами мови лексико-семантичний зв'язок між значенням та внутрішньою формою фразеологізму, від її розуміння значною мірою залежить правильне вживання цих одиниць у мовленні.

2. Всебічне дослідження вмотивованості семантики ФО сучасної німецької мови показує, що у багатьох випадках вони мають однозначне і спрямоване на певну ситуацію фразеологічне значення, що зменшує вплив контекстуального оточення на вмотивованість їхньої семантики.

3. Незначний вплив контекстуального оточення на значення ФО уможливило побудову семантичних дерев як внутрішньої форми, так і лексичного значення фразеологізмів та отримання кількісних характеристик їх вмотивованості, які можуть служити критерієм систематизації ФО.

4. Порівняння вмотивованості фразеологізмів німецької та української мов в різних аспектах /денотативний аспект, лексичне значення, конотативне забарвлення, синтаксична структура / свідчить про те, що, на перший погляд, однакові за семантикою фразеологізми не завжди можуть бути адекватними у відповідних контекстах німецькою та українською мовами,

5. Залежно від вмотивованості значення фразеологізмів німецької мови вони можуть передаватися українською мовою фразеологізмом, фразеологізмом і тлумаченням, нефразеологічним лексичним відповідником і тлумаченням, а також з допомогою дефініції, якщо в українській мові відсутній відповідний фразеологізм.

6. Процес фразеологізації термінології — позитивний процес, який збагачує та урізноманітнює матеріальний склад мови не лише кількісно, але і якісно. Проте, явище ідіоматизації термінологічних словосполучень, особливо науко-технічних, є негативним і небажаним, оскільки таким шляхом творяться індивідуалізми, порушуючи принципи точності, дефінітивності, системності в термінології, що ускладнює порозуміння між вченими різних країн.

Науково-технічні термінологічні словосполучення за їхніми кількісними характеристиками вмотивованості можна кваліфікувати як фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні вислови /за термінологією В.В.Виноградова/.

Зміст роботи. У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації та її актуальність, визначається мета та завдання дослідження, методологічна база, розкривається наукова новизна, теоретична значимість та практична цінність роботи, формулюються положення, що виносяться на захист.

У першій главі "Теоретичні та методологічні засади дослідження вмотивованості фразеологізмів сучасної німецької мови" розглядаються проблеми, що мають безпосереднє відношення до подальшого дослідження: сутність фразеологічного значення, внутрішня форма фразеологізмів та їх новий характер їхньої семантики.

Лексичне значення слова вивчено глибше і всесторонніше ніж фразеологічне. Можливо це і послужило причиною того, що деякі лінгвісти відкидають існування фразеологічного значення як самостійного поняття /Гінзбург Є.Л., Кирилова Н.Н., Круглікова Л.Є./.

Для в'яснення специфіки фразеологічного значення необхідно йти шляхом порівняння його зі значенням слова, а не шляхом заперечення чи ототожнення їх. Тут автор притримується думки Ф. де Соссюра про те, що мова є системою, яка виключно ґрунтується на протиставленні її конкретних одиниць.

Фразеологічне значення відрізняється від лексичного значення слова насамперед своєю своєрідністю, що проявляється у вторинному відтворенні картини світу, збагаченому досвідом інтелекту-

ально-емоційного освоєння носіями мови відповідного "шматочка" дійсності. Через конкретний образ передається абстрактне поняття. Наприклад: an einem Faden hängen /небезпека/; auf einen grünen Zweig kommen /успіх/; die Ohren spitzen /увага/; die Hände in den Schoß legen /бездіяльність/; die Hände über den Kopf schlagen /жах/; beide Hände voll zu tun haben /зайнятість/. Значення фразеологізму не дублює корелятивну лексику. Так, наприклад, німецька ФФ " sich gegenseitig die Bälle zuwerfen" має порівняно з корелятивним дієсловом " sich begünstigen" додаткові семантичні ознаки: 1/ підігравати одне одному; 2/ кидати репліки одне одному.

Учені визначають специфіку фразеологічного значення по-різному: тут і відмінність у семантичному потенціалі, і в компонентній окремооформленості, і в ступені мовної абстракції, і в ступені інтенсивності проявлення ознаки. Отже, фразеологічне значення можна вважати самостійною лінгвістичною категорією і кваліфікувати як лексичне значення компонентів фразеологічної одиниці плюс конотативне значення всього звороту.

Початкова точка зору людини на оточуючий світ і на окремі реалії закріплюється в мові через те, що зветься внутрішньою формою /ВФ/. Під нею розуміється мотивувальна ознака, що лягла в основу назви предмета чи явища. Перспективним підходом до ВФ ФФ є її розгляд як зв'язуючої ланки між їх ономазіологічними та семасіологічними характеристиками. Саме ВФ робить фразеологізм образними одиницями мови. Так, наприклад, ми говоримо " an einem dünnen Faden hängen ", але не можемо в даному випадку сказати " an einem dünnen Schnürchen hängen", оскільки з заміною одного єдиного компоненту, навіть подібного за змістом, зникає звичний образ, звична експресивність, а разом з цим руйнується і загальний образ та значення фразеологізму.

Таким чином, у даному дослідженні під ВФ ФФ розуміється образ, що утворився на базі певних значень її компонентів, який і ліг в основу побудови значення фразеологізму.

Важливим для подальшого дослідження є також підхід до мовного знака. Останнім часом все більшого поширення отримує розгляд мови як системи знаків, а одиниці мови та їх комбінації вважаються як різного роду знаки. У сучасній лінгвістичній літературі продовжується дискусія навколо питання про двосторонність/

односторонність мовного знака. Першу точку зору захищають Б.О. Сребренніков, Д.С. Степанов, Б.М. Головін, В.Г. Гак. Як односторонню сутність мовний знак розглядають В.М. Солянев, В.З. Панфілов, П.В. Чесноков та ін. Представники концепції односторонності мовного знака виносять значення за його межі і власне знаком вважають його матеріальну сторону, тобто, означаюче.

У даній роботі фразеологічний знак розглядається як двостороння сутність, він не може існувати без значення, оскільки воно і робить його таким. Знакова оболонка ФО невід'ємна від свого смислового змісту, так як функція у неї одна — виражати зміст /значення/, який історично закріплений за нею. Якщо відокремити значення фразеологічного знака від його оболонки, то одержимо лише пустий звук, а оболонка розпадеться до того рівня, на якому вона, а точніше її складові частини, будуть щось означати. Таким чином, значення виступає тим невидимим скріплючим елементом мовного знака, без якого він розпадеться і ми отримасмо лише той "матеріал" знака, із якого він був збудований — це основа знака, фігура знака, тобто його зовнішня форма.

У г л а в і II "Вмотивованість як лінгвістична універсалія" розмежовуються вмотивованість і етимологія ФО та розглядаються різні види вмотивованості фразеологізмів: мовленнєва вмотивованість, вмотивованість за зовнішньою та внутрішньою формою, змістова вмотивованість, образна, об'єктивна та суб'єктивна вмотивованість.

Вмотивованість ФО — це кількісна та якісна характеристика ФО, і її не слід плутати з етимологією фразеологізмів. Вмотивованість та етимологія явища абсолютні при народженні ФО. Обидва вони можуть з часом стиратися, але вони принципово різні за своєю суттю. Етимологія — діахронне явище, раз і назавжди закріплене за ФО і не змінюється з часом. Вмотивованість — суто синхронне явище, пов'язане з переосмисленням та втратою початкового трактування фразеологізму, вона може змінюватися з часом і цим вона насамперед відрізняється від етимології.

Відзначимо, що ФО можуть вмотивовуватися в двох планах — мовному та мовленнєвому. У мовному плані ми розрізняємо три види вмотивованості фразеологізмів:

1. Знакову /семіотичну/, яку ми детальніше не розглядаємо, оскільки ФО вмотивовується уже самим фактом свого існування і вживання в мові;

2. Формальну /фразотворчу/;

3. Змістову /інтенціональну/.

Виходячи з того, що мовний знак розглядається в роботі як двостороння сутність, формальна вмотивованість ділиться на:

1. Вмотивованість за зовнішньою формою;

2. Вмотивованість за внутрішньою формою.

На рівні мовлення ми маємо справу з контекстуальною вмотивованістю, яка деяков мірою може залежати від багатьох факторів — як від освіченості комунікантів, так і від мети застосування того чи іншого фразеологізму. Мовленнєву вмотивованість ФО слід відрізнити від мовної, де вмотивованість значення фразеологізму обумовлена складом слівних компонентів та відношеннями між ними і проявляється незалежно від контекстуального оточення. Кожне нове вживання ФО вмотивовано можливостями контексту аналізувати певні сторони її семантики. Наприклад:

1. Er schien sehr zart und erweckte den Eindruck eines verwöhnten Mutterstöhnchens, das man im Stiche gelassen hat.

(B.Kellermann, "Totentanz")

2. "Es gibt für mich nur eins: Kameradschaft. Den Freund im Stich lassen oder ihn gar verraten, ist das allerschlimmste".

(J.R.Becher, "Abschied")

3. ... die Mutter und die Schwester hatten die Köpfe gesenkt und nickten sich aftrunken mit ihren Köpfen, denn schon seit Pan-krazius die Schilderung seiner vermutlichen Geliebten begonnen, hatten angefangen schläfrig zu werden, ließen ihn jetzt gänzlich im Stich und schliefen wirklich ein.

(G.Keller, "Die Leute von Seldwyla")

4. Er war nicht der Mann, eine Sache im Stiche zu lassen, zu der er einmal ja gesagt hat.

(L.Feuchtwanger, "Erfolg")

5. Als hätte sie Geschenke wirklich im Stiche gelassen, empfing sie ihn nach der Arbeit mit ausgeklügelten Mühen, um die ertraunte Untreue wettzumachen.

(A.Seghers, "Die Toten bleiben jung")

6. Endlich gerieten die Männer auch auf das Würfelspiel, ...

Beatrix, welche dem Spiele vergnügt zugeschaut hatte, erleichte, und mit Recht, denn der also bald erfolgte Wurf ließ den Überwütigen im Stich und gab dem Baron gewonnen.

(G.Keller, "Die Jungfrau und die Nonne")

Словникове тлумачення фразеологізму * jmdn. im Stich lassen * виглядає так: 1) sich um jmdn., der in eine Notlage geraten ist, sich in einer kritischen Situation befindet, nicht mehr kümmern; 2) jmdn., mit dem man verbunden war, verlassen; 3) jmdn. den Dienst versagen.

У наведених прикладах мотивуючий контекст надає даній ФО додаткових відтінків значення, таких як "припинити звертати увагу" /3-й приклад/, "відступитися від чого-небудь" /4-й приклад/, зради /5-й приклад/, "підводити кого-небудь" /6-й приклад/ і лише в першому та другому прикладах вона використовується згідно зі словниковим тлумаченням. Отже, вживання фразеологізму * jmdn. im Stich lassen * показує, що при реалізації у контексті внутрішня форма та граматична структура сприяють деякою мірою в конкретній ситуації нарощуванню і розширенню його семантичної структури.

Проте, проведений аналіз словникових дефініцій ФО та їх конкретного вжитку свідчить, що залежність вмотивованості їх семантики від мовленнєвого акту набагато менша, ніж для лексичних одиниць, оскільки у різних мовленнєвих ситуаціях семантична структура більшості фразеологізмів німецької мови не піддається розширенню в контексті. Аналіз двох тисяч дефініцій ФО показав, що приблизно десять відсотків із них мають широке і неоднозначне тлумачення, що може призвести до більш широкої вмотивованості їх семантики в різних мовленнєвих випадках. Таким чином, дев'яносто відсотків із двох тисяч ФО можуть вважатися мовленнєво однозначно вмотивованими, так як вони мають конкретно спрямоване на певну ситуацію значення, що зводить до мінімуму вплив мовленнєвого /контекстуального/ оточення на вмотивованість їх семантики. Наприклад: alle Minen springen lassen - alle verfügbaren Mittel anwenden; einen Bock haben - trotzig sein; sich kein Bein ausreißen - sich nicht besonders anstrengen; auf den Matrasenball gehen - schlafen geben. У мовленнєвих актах семантика даних ФО не виходить за рамки їх словникових дефініцій, тобто практично вони можуть набувати лише незначних семантичних відтінків, які не мають впливу на їх загальне значення в мовленні, що підтверджує висновок про те, що у більшості випадків фразеологія моносемантична.

Вмотивованість фразеологізмів за з о в н і ш н ь о ю ф о р м о ю. Як відомо, звучання слова немає нічого спільного з

природою предмета чи явища, які позначаються ним. Проте, привертає увагу той факт, що дослідники, зокрема Н.А.Дементьєва, аналізуючи семантичну структуру дієслівних звукопозначень німецької мови встановила деякі зв'язки між компонентами різних планів: позначуванним предметом — денотатом та поняттям про предмет — сигніфікатом. Як показують дані проведеного нею аналізу, семи голосності звука в німецькій мові мають такі дієслова: *donnern, lärmeln, rumoren, spektakeln, toben, tosen*. Дієслова * *zischen, zischeln* * мають у своїй матеріальній структурі тихі шиплячі звуки, які видаються деякими тваринами /наприклад, зміями/, а з переносному значенні людини і викликають негативну емоцію. Семи голосності та негативною емоції вписуються, таким чином, в семантичну структуру цих слів і відіграють певну роль в вмотивованості їх семантики за зовнішньою формою. Аналіз семантичної будови ряду ФО з компонентом * *Donner* * (*Donner und Doria, Donner und Blitz!* - Ausruf des Erstauens; *Da soll ein Donnerwetter dreinschlagen!* - Ausruf der Verlängerung; *zum Donnerwetter auch!* - Ausruf der großen Ueberraschung і т.д. показує, що вони у своїй семантичній структурі мають семи здивування, сурпризу, прокляття, роздратованості, люті, страху, які є похідними від гіперсеми голосності. Таким чином, сема голосності та негативною емоції зберігається в німецькій мові за певними звуками, що дає підставу стверджувати, що ФО, які мають своїми компонентами такі дієслова, як * *donnern, lärmeln, rumoren, toben, tosen, zischen, zischeln* * можуть також вважатися частково вмотивованими за своєю зовнішньою формою.

Вмотивованість фразеологізмів за внутрішньою формою. Загальне значення фразеологізму часто досить важко або майже неможливо на даному етапі вивести із сукупності значень слів, які його утворюють. Але воно може бути частково виведено і вмотивовано лексичними значеннями окремих компонентів. Здійснений аналіз ФО німецької мови підтверджує, що вмотивованість їх за ВФ має три мовні реалізації:

1. Немотивовані за ВФ ФО, значення яких неможливо на даному етапі вивести із буквального значення компонентів. Наприклад: *die Plinte ins Korn werfen; seinem Affen Zucker geben; Butter auf dem Kopf haben* usw.

2. Повністю вмотивовані за ВФ фразеологізми, значення яких виводяться із буквальних значень компонентів. Наприклад:

jmdm. wie ein Schatten folgen; -jmdm. die Jacke voll lügen; vor jmds. Nase liegen usw.

З. Частково вмотивовані за ВФ ФО, загальне значення яких деяков міров виводиться із буквального значення того чи іншого компонента:

а/ Емотивовуючий компонент є семантично стержневим і своїм значенням указує на процес більш конкретно позначений фразеологізмом у цілому. Наприклад: jmdm. eins auf den Kopf (Deckel, Gees, Hut, Mütze, Haube, Dach) geben;

б/ Емотивовуючий компонент, який актуалізує в складі вторинне, похідне і переносне значення, формує денотативно-сигніфікативне ядро всього фразеологізму. Наприклад: den letzten Atem aushauchen; auf den letzten Füßen gehen; seinen letzten Gang auftreten; den letzten Kampf kämpfen; in den letzten Zügen liegen.

Тут слід підкреслити, що у першому випадку компонент 'geben' дійсно виконує центральну емотивовуючу роль, а в другому випадку на дієслово припадає категоріальна сема, а основне емотивовуюче навантаження лягає на прикметник 'letzt'.

З м і с т о в а вмотивованість фразеологізмів. Емотивованість ФО на змістовому рівні — це властивість плану вираження фразеологізму, який виявляє мимовільне відношення до свого змісту. Якщо співставити ФО з їх словниковими тлумаченнями, то ознаки ВФ /буквальні значення компонентів/ та фразеологічного значення /словникові дефініції ФО/ не співпадають. Така емотивованість визначає ступінь відповідності ВФ фразеологізму його лексичному значенню. Слід також сказати, що змістова емотивованість — це така кількість інформації, яка міститься у ВФ і знаходить відображення у відповідному значенні ФО. Отже, з м і с т о в а вмотивованість — це структурно-семантична характеристика фразеологізму, яка виражає засобами мови раціональний лексико-семантичний зв'язок між його ВФ та значенням.

За змістовою емотивованістю розрізняються повністю емотивовані ФО, частково емотивовані та немотивовані.

Повністю емотивована ФО — це така, у якій компоненти ВФ майже цілком входять в її значення /словникове тлумачення/. Наприклад: die zweite Rolle spielen — eine untergeordnete Rolle spielen. Компоненти 'zweite' та 'untergeordnete' за змістом в даному фразеологізмі дуже близькі. Отже, у повністю

та частково вмотивованих за змістом фразеологізмів компоненти ВФ та значення певною мірою співпадають. У невмотивованих змістово ФО компоненти ВФ і значення не співпадають взагалі.

Графічно всі три види вмотивованості фразеологізмів за змістом можна зобразити таким чином:

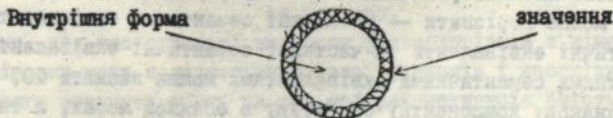

Схема повністю вмотивованого фразеологізму

Схема частково вмотивованого фразеологізму

Схема змістово невмотивованого фразеологізму

У главі III "Проблема гармонізації семантики фразеологізмів" розглядається відповідність/невідповідність вмотивованості значення ФО німецької та української мов, описуються можливості передачі німецьких фразеологізмів українською мовою.

У фразеографії є немало прикладів, де пояснення значення ФО робиться метафорично та ідіоматично, тобто часто і неоправдано іншою ФО. Таке пояснення може сприйматися лише за умови, що обидва фразеологізми мають добре відоме значення і в такому випадку немає потреби у дефініції, оскільки один знайомий фразеологічний зворот робить більш зрозумілим інший. Наприклад, у деяких словниках зворот 'mit jmdm. unter einer Decke stecken' пояснюється фразеологізмом 'mit jmdm. gemeinsame Sache machen'. Пояснення явно недостатнє, відсутня інформація про те, що 'jmdm. mit jmdm. gemeinsam etwas = insgeheim/nicht öffentlich - plant/tut, das aus der Sicht des Sprechers negativ bewertet werden soll'. Недостатнє пояснення мають також інші ФО, наприклад:

jmdn. auf den Besen laden, ganz aus dem Häuschen sein; auf Touren kommen; da bricht dir kein Zacken aus der Krone
jmdn. zum Narren haben; außer sich sein; in Schwung kommen; das ist nicht unter deiner Würde.

Фразеологічний матеріал німецької й української мов показує, що тут можна вирізнити — абсолютні семантичні еквіваленти, повні семантичні еквіваленти та часткові семантичні еквіваленти.

Абсолютними семантичними еквівалентами можна вважати ФО, які мають однакову компонентну структуру в обох мовах, а також однакову дефініцію значення та легко взаємно вмотивовуються. Наприклад, незважаючи на те, що фразеологізми 'zwei linke Hände haben' в німецькій мові та 'мати дві ліві руки' в українській мові є високоідіоматичними зворотами в змістовому плані, проте мають образну вмотивованість, оскільки в обох мовах лівій руці приписується сема вайкуватості, незграбності і нам відразу ясно, що йдеться про людину, яка не здатна добре виконувати ту чи іншу роботу. До цієї групи можна віднести також: arm wie eine Kirchenmaus sein - бути бідним як церковна миша; nach jmds. Pfeife tanzen - танцювати під чим-небудь дудку; aus dem Regen in die Traufe kommen - потрапити з дощу та під ринву та ін.

Повними семантичними еквівалентами можна вважати фразеологізми, які мають однакову дефініцію значення, відносно легко взаємно вмотивовуються, але мають відмінності в компонентному складі. Проте, компоненти, які не співпадають за формою, співвідносяться між собою семантично. Для передачі значення таких фразеологізмів українською мовою з метою кращого їх розуміння слід подавати також і відповідне тлумачення. Наприклад:

sich den Kopf zerbrechen - ламати собі голову /прагнути збагнути, осмислити щось; вирішити яке-небудь складне питання/

Третю групу складають взаємно невмотивовані фразеологізми, оскільки вони різні за матеріальною структурою, але значення їх частково співпадають. Для передачі семантики цих мовних одиниць українською мовою слід назвати відповідний фразеологізм української мови і дати в дужках тлумачення німецької ФО. Наприклад: von der Hand in den Mund - зводити кінці з кінцями /сяк-так leben - прожити, ледве-ледве справлятися з матеріальними труднощами/.

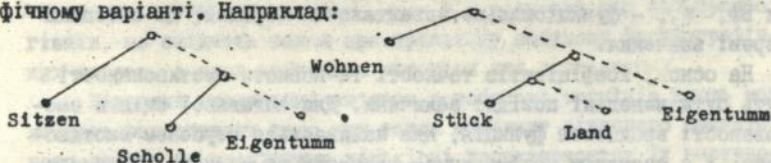
Четверту групу складають ФО, значення яких бачано передава-

ти українською мовою описово, тобто давати лише тлумачення їх значення, оскільки важко знайти потрібні відповідники. Наприклад:

über den großen Onkel gehen - загібати ногами при ходьбі, ходи-ти клишаво.

Отже, під час передачі значення фразеологізмів з німецької на українську мову появляється немало труднощів і необхідно в першу чергу звернути увагу на те, щоб реконструкція змісту фразеологізму із опису значення не містила більше інформації ніж сама ФО.

Г л а в а IV. "Кількісні характеристики змістової вмотивованості фразеологічних одиниць". Одним із прикладів формалізованого дослідження семантики ФО є її представлення з допомогою дєреводіобних структур. Длє експліцитного предстєвленнє значеннє тє ВФ ФО вкористовуєтєся семантична мовє RX - кодів у її графічному варіанті. Наприклад:

Бінарне семантичне дерево фразеологізму
'auf eigener Scholle sitzen - auf einem eigenen Stück Land wohnen'

Длє визначеннє точності, повноти тє ступенє вмотивованості ФО, необхідно спочатку визначити функціональне навантаженнє вершин семантичного дерева, яке визначєє її значимість у тому чи іншому дереві. Длє цього вкористєємо формулу:

$$n = \frac{1}{2} \rho$$

де n - функціональна вага вершини дерева, а ρ - кількість ребер дерева, що відділяють дану вершину від кореня/головної вершини/дерева. Функціональна вага вершин дерева ВФ тє значеннє ФО 'auf eigener Scholle sitzen - auf einem eigenen Stück Land wohnen': Sitzen - 1/2; Scholle - 1/4; Eigentum - 1/4; Wohnen - 1/2; Stück - 1/8; Land - 1/8; Eigentum - 1/2.

Точність мотивації ФО залежить від того, наскільки ВФ вкладається в значення. Функції ρ визначєємо за формулою:

$$P = \sum_{i=1}^{t_1} N_{1j}$$

де N_{1j} - функціональне навантаження вершин дерева ВФ, які співпали з вершинами значення фразеологізму; t_1 - кількість вершин дерева ВФ, що співпали з вершинами значення.

Для визначення повноти вмотивованості ФО вводиться функція r , яка характеризує сумарне функціональне навантаження вершин дерева значення, що співпали з вершинами дерева ВФ. Повноту вмотивованості вираховуємо за формулою:

$$r = \sum_{j=1}^{t_2} N_{2j}$$

де t_2 - кількість вершин дерева значення, що співпали з вершинами ВФ, N_{2j} - функціональне навантаження вершин, що співпала в дереві значення.

На основі коефіцієнтів точності та повноти вмотивованості можуть бути виведені похідні величини. Для загальної оцінки вмотивованості вводиться функція, яка називається ступенем вмотивованості і є середнім арифметичним точності та повноти вмотивованості. Формула для її визначення:

$$v = \frac{P + r}{2}$$

Отже, ступінь вмотивованості ФО 'auf eigener Scholle sitzen - auf einem eigenen Stück Land wohnen' становить 1/4 або 25 відсотків.

У даній главі розглядається також один із можливих способів класифікації ФО за кількісними характеристиками вмотивованості. Мета тут одна - перетворити кількісний критерій у зручний спосіб вивчення та систематизації фразеологізмів. За відомою уже методикою вираховуються ступінь вмотивованості фразеологізмів. Пропонована методика використана на матеріалі п'яти тисяч ФО, що були вибрані із лексико- та фразеографічних джерел німецької мови методом наскрізьної вибірки.

Усі вибрані ФО за кількісними оцінками вмотивованості розмежовуються на три групи. Перша група з нульовою вмотивованістю, тобто фразеологічні зрощення. Решту фразеологізмів мають два піки вмотивованості. Перший припадає на 50 відсотків - фразеологічні єдності; другий пік - на 75 відсотків - фразеологічні

Кількісна характеристика змістової вмотивованості першого терміну становить 40 відсотків, а другого – 0. Отже, за кількісними характеристиками вмотивованості серед термінологічних одиниць можна верізнити — фразеологічні зрощення, вмотивованість яких дорівнює нулю, фразеологічні єдності та сполучення, ступінь вмотивованості яких більша нуля, але менша одиниці.

У в а с н о в к а х підсумовуються основні результати роботи та намічаються перспективи подальшого дослідження в плані більш поглибленого вивчення порівняльної вмотивованості Ф0 німецької та української мов, вдосконалення їх класифікації, укладання фразеологічних та термінологічних словників.

Основні положення дисертації знайшли відображення у таких публікаціях:

1. Фразеологические единицы в ролевых играх //Повышение эффективности обучения иностранным языкам на основе выбора альтернативных учебников: Тез. докл. респуб. семинара 15-20 октября 1990 г. - Николаев, 1990. -С.59-60.
2. Семантичні аспекти вмотивованості фразеологізмів //Семантика мови і тексту: Матеріали між. наук. конф. 23-25 жовтня 1990 р. - Івано-Франківськ, 1990. - Ч. III. - С. - 335-336.
3. Структура терміна-фразеологізма и его мотивированность //Питання стандартизації, інтернаціоналізації та автоматизації перекладу термінологічних одиниць: Тези доповідей між. наук. конф. 8-11 жовтня 1991 р. - Чернівці, 1991. - С. 44-45.
4. Контекстуальна вмотивованість фразеологізмів //Семантика мови і тексту: Матер. між. наук. конф. 13-15 жовтня 1993 р. - Івано-Франківськ, 1993. - Ч. II. - С. 237-238.
5. Суб'єктивна та об'єктивна вмотивованість фразеологізмів //Семантика мови і тексту: Матер. між. наук. конф. 13-15 жовтня 1993 р. - Івано-Франківськ, 1993. - Ч. II. - С. 239-240.
6. Умотивованість фразеологізмів у мові та мовленні //Вісник Харківського університету: Зб. наук. праць, 1993 /подано

Handwritten signature

Зам.522 тир.100

Підписано до друку 27.10.93, ф-т паперу 60x84
1/16, об'єм - 1,0 д.арк.

Відділ оперативної поліграфії ОУС, м. Івано-
Франківськ, вул. Панфіловців, 6

463194

AB 28.507

AB 28.507